

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ У СВІТЛІ АРИСТОТЕЛІВСЬКОГО ПІДХОДУ¹

Всезростаюча актуалізація філософсько-методологічної спрямованості та проблематики фундаментальних економічних досліджень стала визначальною ознакою розвитку світової та вітчизняної економічної науки на рубежі ХХ–ХХІ століть. І це є цілком закономірним.

З одного боку, онтологічний аспект цієї тенденції є свідченням нагальності поглибленого філософсько-методологічного осмислення надскладних і динамічних процесів сучасного глобального економічного розвитку та світ-системних трансформацій.

З іншого боку, епістемологічний аспект посилення філософської складової сучасних економічних досліджень є закономірним результатом набутого самою економічною наукою ступеня зрілості, її здатності до поглибленої науково-методологічної рефлексії – самоусвідомлення і самопізнання власної сутності, змістовності, способу функціонування та розвитку. На цій основі особливої наукової вагомості набуває сучасна економічна епістемологія (від грец. *episteme* – знання), яка є філософсько-методологічним осмисленням наукового економічного знання як кінцевого продукту наукової діяльності – його побудови, структури, функціонування та розвитку, рівнів і меж реалізації функцій теоретичної економіки. Базовою дихотомією економічної епістемології постає опозиція "об'єкт – наукове знання".

Наявність філософського, метафізичного та метатеоретичного підґрунтя фундаментальних економічних досліджень було і є їх невід'ємною ознакою, складовою та чинником розвитку. Визначальну роль у формуванні та подальшій еволюції філософських засад економічної науки на тривалому шляху її історичного розвитку відіграли її фундатори, серед яких Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль, К. Маркс, А. Маршалл, Т. Веблен, Дж. М. Кейнс, М. Фрідмен та ін. На сучасному етапі йдеться про інтенсивний розвиток філософсько-епістемологічної проблематики економічних досліджень зусиллями таких провідних філософів та методологів економічної науки, як М. Блауг, Л. Боленд, Д. Гусман, Ш. Доу, Р. Креспо, Д. Макклоскі, У. Мякі та ін. У вітчизняній економіко-філософській та методологічній науковій галузі розгортання цього дослідного напрямку репрезентують праці В. Базилевича та В. Ільїна, А. Гальчинського, Н. Гражевської, А. Гриценка, В. Тарасевича, А. Чухна та інших.

Останніми роками широке тло *філософсько-епістемологічних досліджень* не тільки не звужується, але, навпаки, отримує свій подальший розвиток, набираючи нової глибини. Зокрема свідченням цього є вихід у світ досить самобутньої за своєю науковою проблематикою монографії одного

---

¹ Crespo Ricardo F. *Philosophy of the Economy: An Aristotelian Approach*. – Springer, 2013. – 154 p.

з провідних фахівців у галузі філософії та методології економічної науки, професора національного університету Аргентини (м. Мендоза) Рікардо Креспо "Філософія економіки: аристотелівський підхід" (2013). Слід зауважити, що праці вченого останніх років репрезентують послідовну наукову розробку відносно вузької дослідної галузі – крос-часового аналізу ретроспективного взаємозв'язку між філософсько-економічною думкою давньогрецького мислителя Аристотеля та траєкторією становлення, подальшого розвитку і сучасним станом економічної теорії.

Монографія Р. Креспо являє собою досить оригінальну авторську спробу послідовного застосування аристотелівського підходу до аналізу становлення і розвитку концептуально-методологічних засад економічної науки, її структури у позитивному і нормативному аспектах, а також основних науково-практичних завдань упродовж тривалого історичного розвитку, завершуючи його сучасним етапом.

Книга складається з двох основних частин. У першій частині, що має назву "«Економіка» та її наука: філософський підхід" (розд. 2–7), розкривається широкий спектр порушених автором *філософсько-економічних* проблем: історична еволюція поняття економічного; концепти та структурні складові економічної науки; характеристика методів економічної науки; співвідношення економічної науки та етики; моделювання та кількісні виміри економічної науки; аналіз розвитку провідних економічних ідей та відповідних їм методологічних підходів упродовж останніх шести десятиків років.

У другій частині книги, що має назву "Економічна діяльність" (розд. 8–11) розкрито такі ключові поняття *економічної діяльності*, як потреби і цінність, цінність та ціна, ринок, гроші та інші; людська праця – історико-теоретичне підґрунтя її аналізу, раціональність поведінки, проблеми праці та соціальної взаємодії; капітал та підприємництво у контексті змістового наповнення цих ключових понять, сутність бізнес-етики, корпоративної соціальної відповідальності та інших аспектів; глобальна криза та глобалізація розкриті на основі техніко-технологічного, морально-психологічного, історичного, філософського та метатеоретичного аналізу цієї проблематики.

Вже на початку своєї праці Р. Креспо дає читачеві зрозуміти, наскільки складним і неоднозначним є власне саме поняття "економічне". Автор книги зауважує, що, використовуючи це поняття, Аристотель вів мову не про економіку чи економічну теорію, а радше про "всі економічні речі" чи "економічність усіх речей" (*oikonomike*). Застосовуючи прикметник "економічний" для опису цієї реальності, він перетворював його на іменник "економічність".

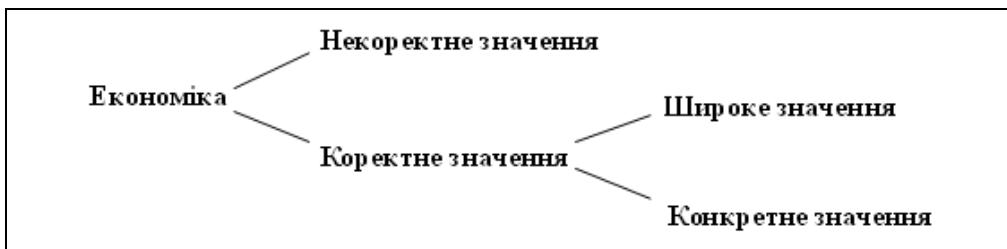
Провідний філософ та методолог економічної науки У. Мякі свого часу також намагався визначити поняття "економічності" через економічну онтологію. Він стверджував, що економічна сфера чи економічна реальність, що є предметом економічної науки, онтологічно пов'язана з іншими сферами – фізичною, біологічною і психічною, водночас зазнає значного впливу моралі і політики (Мдкі, 2001. С. XV). Однак учений так і не досяг успіху у визначенні самої сутності "економічності", що стало предметом подальших досліджень. "Дійсно, визначення "економічності" залишається найбільш складним завданням економічної філософії", – зазначає Р. Креспо (Crespo, 2013. Р. 17).

Як зауважувала у своїй фундаментальній праці "Економічна методологія: дослідження" один із провідних методологів сучасності Ш. Доу (2002), концептуальне тло економічної науки часто пов'язане з її методологією в тому сенсі, що економічна реальність безпосередньо відтворювалась у теорії у зручний для цієї теорії спосіб (2002. С. 61). Справді, зрозуміло, що наука пристосовується до предмета свого вивчення; проте припускається, що наука, а точніше економічна теорія, своєю чергою також зумовлювала змістовне чи концептуальне наповнення "економічності".

Саме тому Р. Креспо розпочинає своє дослідження з прямих відси- лань до *аристотелівського підходу* і ретельного дослідження на цій основі "економічності", зосереджуючи свою увагу на його зв'язку з подальшим розвитком економічної теорії як науки. На наш погляд, це є найбільш ори- гінальною частиною рецензованої праці, оскільки містить найменш розро- блену і відносно менш репрезентовану у вітчизняній економічній літературі дослідну проблему, а тому становить найбільший інтерес для українського читача. Отже, автором здійснено спробу встановити сутність і значення цього поняття за допомогою як самого Аристотеля, так і ряду провідних економістів та філософів, які в подальшому досліджували характер і особ- ливості "економічності". Перший крок на цьому шляху – з'ясування Ари- стотелівського розуміння "економічності" (Crespo, 2013. С. 1–13). Наступ- ним кроком стає розкриття природи економічної науки, яка від нього по- ходить (2013. С. 17–29).

До розуміння значення "економічності" Р. Креспо підходить передусім з філософсько-методологічних позицій *економічної антропології*, ви- світлюючи її поступальне розгортання від Аристотеля до сучасності. Автор розкриває економічну реальність насамперед через духовну діяльність людини, як частину її внутрішньої природи – вільного та раціонального суб'єкта, який передусім усвідомлює свої потреби. Також людська особи- стість є економічною внаслідок того, що вона може робити вибір і оптимі- зувати цей вибір своїми діями (Crespo, 2013. С. 19). Економічне буття лю- дини реалізується на тлі економічних відносин та соціальної взаємодії, змінюючись у межах економічних інституцій, в яких соціальність та "еко- номічність" неминуче пов'язані між собою, як, скажімо, гроші і ринок. От- же, економіка є соціальною так само, як і людина.

Авторська логіка розгортання змісту поняття "економічність" ілюст- рується такою структурно-логічною схемою (рис. 1.).

Рисунок 1. Визначення економічності за Р. Креспо

Джерело: Crespo Ricardo F. (2013) *Philosophy of the Economy: An Aristotelian Approach*. Springer. P. 21.

1. Некоректне значення економіки: антропологічний характер "економічності" (людина як економічна тварина, економічна природа людини).

2. Коректне значення економічного:

2.1 Коректне значення економічного в широкому сенсі: рішення та дії, пов'язані з використанням ресурсів для задоволення потреб людини.

2.2 Коректне значення економіки в конкретному сенсі: вихідні "економічні принципи", які стосуються конкретних економічних питань.

Перше і найбільш широке значення коректного поняття "економічності" стосується потреб людини. Дії, спрямовані на набуття, володіння і використання товарів для задоволення людських потреб є економічними, стверджує автор.

Друге коректне визначення "економічності" є більш конкретним чи строгим, характеризуючи особливий спосіб економічної поведінки: "найкраща", "оптимальна", "максимізуюча" чи "відповідна економічним принципам", як це називають економісти. Автор зазначає: звертаючись до словникового визначення, ми помічаємо, що все, пов'язане із задоволенням матеріальних потреб людської особистості або вимірюється в матеріальному плані, можна назвати економічним. Економічним також є максимізація результатів своїх дій. Розкриття цих та інших аспектів "економічності" здійснюється автором монографії на основі порівняльного контент-аналізу ідей та праць провідних економістів минулого та сучасності – А. Сміта, Дж. С. Мілля, К. Маркса, М. Вебера, К. Менгера, В. Парето, А. Маршалла, Л. Робінса, Л. фон Мізеса, В. Репке, Дж. М. Кейнса, Г. Беккера, К. Поланьї, Ф. Найта та інших.

Р. Креспо привертає увагу сучасного читача до Аристотелівської ідеї щодо антропологічних і соціальних вимірів економічної реальності, пов'язаних з морально-етичним трактування людської доброчесності. За Аристотелем, "економічність" обов'язково повинно бути *моральною*, досконалість "економічності" є *етичною* досконалістю. Ця точка зору має нормативний характер і виходить за рамки позитивістськи-описового рівня. Економічні дії людини, які інтегровані в сукупність її дій, мають бути моральними і соціальними. Автор книги надалі показує, що нормативний відтінок також присутній і в сучасному понятті "економічності".

Свобода як характеристика "економічності" є ще одним атрибутом, який робить цей вид діяльності притаманним людині. Свобода входить у сферу "економічності" по-різному. З одного боку, через вибір або вільну дію, тобто вільну волю, яка, як правило, є обов'язковою умовою для обміну. Однак, з іншого боку, в підсумку, економічна практика людини є вільною у тому сенсі, що потреби не обов'язково однозначно визначаються. Невизначений характер потреб або цілей є також станом "економічності". Значна частина "економічності", розгортаючись в рамках майбутнього, дає привід для іншої ознаки: невизначеності. Ця проблема, зокрема, активно розроблялася Дж.М. Кейнсом та його послідовниками, Ф. Найтом та іншими.

Отже, Р. Креспо, відштовхуючись від Аристотелівського філософсько-економічного підходу, приходять до обґрунтування поняття "економічності" як сукупності вільних дій людини, пов'язаних з придбанням, володінням або використанням товарів для задоволення людських потреб

у соціальному контексті. Цей широкий зміст "економічності" відображає вагому частину людської реальності.

Автор доводить, що спочатку економічна наука сформувалась як галузь дослідження "усього економічного" чи "економічності" у запровадженому ним найширшому коректному розумінні. На ділі вона розвинулась у дослідження "всього економічного" у його конкретно-коректному значенні, яке ґрунтувалося на максимізує-оптимізаційному дослідному підході. Історичному розгортанню змістовного наповнення та розгалуження предметного поля економічної науки присвячено третій розділ монографії Р. Креспо (2013. Р. 31–41). При цьому автор порушує такі актуальні, проте досить неоднозначні у наявних трактуваннях, а через це надзвичайно дискусійні, особливо у вітчизняній науковій економічній спільноті, економічні проблеми, як співвідношення понять "економічна наука", "економічна теорія", "політична економія".

Економічну теорію Р. Креспо трактує як "завершену" дисципліну у тому сенсі, що вона має свій *формальний об'єкт* – економічну раціональність – застосований до так званого *матеріального об'єкта* чи предмета – економічної реальності [1, с. 39). Разом з тим автор простежує поступову еволюцію, розгалуження та трансформацію поняття *політична економія*: виокремлення з класичної назви-значення дисципліни, яка вивчає економічність та економіку, нової, фактично міждисциплінарної наукової галузі, яка об'єднує економічну теорію, соціологію, історію, культурну антропологію, політичну та соціальну філософію, етику та політику. Аналіз предметного поля *політичної економії* як нововиокремленої міждисциплінарної галузі Р. Креспо здійснює на основі співвіднесення вихідного аристотелівського розуміння економіки та політики з еволюцією їх подальшого змістовного та контекстуального наповнення (2013. Р. 39–41). У монографії також структуровано і розкрито основні підрозділи економічної науки, дані їхніх методологічних характеристик.

Автором монографії розкрито взаємозв'язок між *економікою та етикою* (2013. Р. 59–66), розглянуто дві ключові проблеми економічної теорії: умови якісного економічного моделювання та легітимність – реалістичність та достовірність – *кількісних підходів* до здійснення вимірювання економічної реальності, її явищ, процесів та часової динаміки (2013. Р. 67–77).

Головні економічні ідеї та методи останніх 60 років проаналізовані в монографії в наступних розділах (с. 81–101). Головна увага приділена традиційній економічній теорії (мейнстриму), яку автор іменує ортодоксією. Критично розглядаються праці М. Фрідмена, В. Леонтьєва, Й. Шумпетера, Ф. Гайєка та ін. Методологічні проблеми подані у вигляді дискусії між представниками філософії науки (К. Поппер, І. Лакатош) та економістами-методологами (Т. Хатчисон, М. Блауг, Д. Маклоскі). Ключовими питаннями є методологічний індивідуалізм, репрезентативний агент, мікроекономічна основа макроекономіки, поведінкова та експериментальна економіка. Увага автора до двох останніх є важливою для вітчизняного читача, оскільки зазначені напрями набувають провідної ролі в сучасних економічних дослідженнях.

Друга частина монографії присвячена економічній діяльності крізь призму аристотелівського бачення потреб, вартості і цін, ринку, грошей,

співвідношення етики та економіки тощо. Історичний аспект людської праці розглядається крізь призму технічної та етичної раціональності та пріоритету практики. Сучасна інтерпретація капіталу та підприємництва теж пов'язана з баченням Аристотеля суспільних благ (товарів) та індивідуального прибутку (с. 130–131), які автор монографії трансформує в етику сучасного бізнесу (с. 132–133) та соціальну відповідальність корпорацій (с.135).

Р. Креспо не оминув увагою і такі сучасні процеси, як світова економічна криза 2008–2009 років та економічна глобалізація (с. 137–145). Оригінальними є підходи автора щодо висвітлення цих глобальних явищ засобами технічного, психологічного, морального, історичного, філософського та метафізичного методів аналізу, які, однак, сформульовані досить конспективно.

Загалом нова монографія Р. Креспо "Філософія економіки: аристотелівський підхід" (2013), безсумнівно, є черговим вагомим кроком на шляху інтелектуального опанування актуальних проблем розвитку, змістовного наповнення та структурної диференціації світової економічної науки, її онтології, гносеології та методології в історичній ретроспективі, сучасності та перспективі. Її оригінальні зміст та структурна побудова, новаторське спрямування, глибина порушених проблем та аргументованість отриманих автором висновків мають привернути значний інтерес українського наукового загалу, викладачів, наукової молоді та всіх, хто цікавиться філософсько-епістемологічними проблемами розвитку економічної науки.

Література

- Crespo Ricardo F. (2013) *Philosophy of the Economy: An Aristotelian Approach*. Springer. 154 p.
- Dow Sh. (2002) *Economic Methodology: An Inquiry*. Oxford: Oxford University Press. 220 p.
- Мдкі У. (2001) *Economic ontology: what? why? how? The Economic World View: Studies in the Ontology of Economics*. Ed. by У. Мдкі. Cambridge University Press. 401 p.

Антон Філіпенко, д-р екон. наук

Тетяна Гайдай, д-р екон. наук

Надходження до редакції 20.04.2017 р.